

o knjizi ojkača, o starini bećarca i o recenziranju

OJKAČA, priredio Nenad Grujičić, Književna zajednica Novog Sada, 1988.

marija klen

Knjiga pod nazivom *Ojkača*, jeste zbirka jedne vrste kratkih narodnih pesama; pesme je pribavio i knjigu predgovorom i napomenom snabdeo Nenad Grujičić. U nas se u poslednje vreme narodne pesme često izdaju. Po nameni koju očituju te bi se zbirke mogle, uslovno, podeliti na tri grupe. Prvu bi činile one zavičajne, sa određenom upotrebnom vrednošću (one su se nekad nazivale pesmaricama), pravljene po pravilu sa vrlo mnogo odusevljenja, a ponekad tako i primane, sa mnogo lokalpatriotskog zanosa i ponosa, kao podsećanje na rodni kraj ili radi upoznavanja sa njim. Drugu vrstu činile bi antologije namenjene estetskom ili književnoistorijskom spoznanju narodnog pesništva, a treću zbirke radene sa folklorističkim naučnim pretenzijama: da se opiše neki vid usmenoknjiževne tradicije. Granice između navedenih vrsta ponekad je teško povući, a ponekad nije ni potrebno: vrednost zbirke ne određuje njena namena no izvedba. Ovo nekoliko reči uveda bilo je potrebno da bi se ustvrdilo da knjiga Nenada Grujičića sadrži ponešto od sve tri pomenute vrste, a ovde će biti prikazana u prvom redu kao naučna knjiga jer ona po nekim svojim odlikama pokazuje pretenzije da to bude.

Pokušaj da se odgovori na pitanje šta ova knjiga donosi od saznanja o narodnom pesništvu treba, dakako, započeti njenim opisom. Pesme kojima je ona posvećena pripadaju rasprostranjenom vidu usmenih tradicija, pevanju dvostihova, koje je u raznim našim krajevima obeleženo različitim narodnim nazivima; obeleženo regionalnim specifičnostima, ali i zajedničkim odlikama koje omogućavaju da se o njemu govori kao o tipu. Opredelivši se da objavi dvostihove jedne folklorne regije (Bosanska krajina, sela Potkozarja) i da piše o njima, N. Grujičić je, opravdano, izabrao termin *ojkača* iz narodnog govorra, a predmet svog bavljenja odredio ovakvo: »U Bosanskoj krajini, naročito u Potkozarju, najčešći i najstariji naziv za pjesmu u dvostihu koju narod pjeva je *ojkača* (*ojkalica*). Njeno ime nastalo je od glagola *ojkati*, što znači 'otegnuto i tužno pevati, naglašavajući i produžavajući glas d'«.

»Stvaralačku provokaciju« — kako sam autor kaže — pružila je knjiga Mladen Leskovca *Bećarac* (N. Sad, 1958¹, 1979²). Ovo, pored tipološke srodnosti bećarca i ojkače, motivisalo je autora da svoj predgovor započne tekstrom »O bećarcu«. Opširnim citatom iz teksta »Mledoje bećarca« Vinka Žganeca N. Grujičić insistira na dva naučna postulata: na nedeljivosti melodije i teksta u pevanju dvostihova, te na potrebi tačnog utvrđivanja rasprostranjenosti fenomena. Čitalac očekuje da će autor slediti ono što hvali, ali neće.

Konstatujući: »Ovakva Leskovčeva mapa bećarca je, najblaže rečeno neartikulisana«, N. Grujičić kaže da je »bez Bosne i Hercegovine teško zamisliti svaku, čak i na brzinu skiciranu, mapu koja predočava postojanje 'komplikovanog dvostiga'. O načinu na koji sam Grujičić »artikuliše« geografski (a i na druge načine) svoju zbirku biće reći docnije.

Sada bi bilo bitno, međutim, ako se ide redosledom prikazivane knjige, najpre konstatovati jednu od mnogih njenih nedoslednosti. Ako se zalaže, kritikom i pohvalom dosadašnjih istraživanja, ja jedan od dva moguća pristupa (1. istraživanje fenomena dvostiga kao jedinstvenog u srpskohrvatskoj govornoj zoni, 2. istraživanje njegovih pojavnih oblika u određenim geopolitičkim, kulturnim ili folklornim regijama, pod nazivom koji u narodnom govoru toga kraja preovladuje, onda deklarativno zalaganje treba primeniti u sopstvenoj knjizi. Dakle, ako je reč o prvom pristupu, onda se fenomen pevanog dvostiga ne može svoditi na bećarac (da zadržimo ovaj termin za folklornu regiju Srema, Bačke i Banata) i ojkaču (dvostih u zoni Bosanske krajine), a sve ostalo potprati u rečenicu: »Ojkača se na vrlo prostranom srpskohrvatskom govornom području: u Crnoj Gori, na Kosovu, u Dalmatinskoj Zagori i Lici, na Baniji i Kordunu, u Hercegovini i Bosni« — jer je to mapa u mnogo većoj meri »neartikulisana« i nedokumentovana, pa još i zamagljena navodenjem mnogobrojnih narodnih termina, čas iz glave, čas iz literature, ali uvel bez precizne naznake u kom se kraju upotrebljava i šta se njime, zapravo, označava. Ako se priklanja drugom od navedenih pristupa, onda je rasprava o bećarcu ili izlišna ili moguća sa komparativnog aspekta (izučavanje kontakta i eventualnih prožimanja bećarca i ojkače). Što se komparacije tiče, ona se svodi na tvrdnju da ojkaču pevaju i »urbanizovani seljaci« i kolonisti u Vojvodini (na str. 19 u knjizi) te: »... u mom izboru ne nalazi se ni jedan primjer ojkače identičan primjerima bećarca iz Leskovčeve antologije. To, objektivno govoreći, kazuje da je fenomen dvostiga lirske narodne poezije prostraniji i bogatiji no što se dalo zamisliti« (str. 118). Objektivno govoreći, »mojim« izborom može se dokazati svašta i što god se »meni« svidi. Folkloriste bi zanimalo da znaju da li su neki bećarci »preuzeti« i adaptirani tradiciji ojkanja i da li je došlo do uticaja u suprotnom pravcu.

Bila izlišna ili ne, rasprava o bećarcu postoji, čak o jednom vrlo komplikovanom pitanju — o starini ovog oblika, pa se i na tom delu »Predgovora« valja zadržati. O tome, navodeći dokaze za starinu bećarca koje je pronašao Mladen Leskovac i jedan prilog autorke ovog prikaz-

za, N. Grujičić odrešito zaključuje: »Valja pripomenuti da u zbirkama iz osamnaestog i početkom devetnaestog vijeka ima primjera bećaraca«. Takve primere on nalazi u zbirci poslovica Jovana Muškatirovića i u *Erlangenskom rukopisu*. Način dokazivanja da su navedeni stihovi bećarci (ili možda samo samostalne pesmice od dva stiha?) sjajan je primer, recimo blago, nedoslednosti mišljenja, neovladanosti logičkim zaključivanjem i nepoznavanja predmeta o kom se piše; u ovom slučaju to su stare zbirke i usmeno tradicijsko pevanje. Najpre, nije jasno da li Grujičić smatra da je pronašao bećarce, ili »dvostihove koji strše u tkivu pjesama i djeluju kao potpuno samostalni, ili ojkače, a sve je moguće, jer svega u knjizi ima. U svakom slučaju, Nenad Grujičić je do citiranog mišljenja došao sledećim postupcima.

A) Uočio je u knjizi Jovana Muškatirovića (uzgred, njen je naslov i u prvoj i u drugoj svesci isti) *Pritče i liti po prostom poslovice* i u *Erlangenskom rukopisu* stihove koji slede jedan za drugim, koji su asimetrični deseterci, sa ženskom rimom (ne baš svi) i erotski.

B) Zatim je izvršio operaciju njihovog »vadenja« iz konteksta kome pripadaju (jednog ili više njih), donekle različitu od prilike do prilike, ali uvek imajući na umu jedinstvenu koncepciju: dokazati da su to bećarci ili ojkače ili stršeći dvostihovi. Mogla bi se otvoriti rasprava o tome da li Muškatirovićeva upotreba oznaka »pritče« i »poslovice« odgovara savremenoj paremiologiji, odgovor bi mogao biti i negativan, ali je skoro sasvim izvesno da to nisu bile pesme, a prethodno smo se složili sa V. Žganecom da bećarac čini i melodiјa, odnosno način izvođenja, kao što smo se mogli složiti sa nekim od savremenih folklorista (sa A. Dandisom, na primer) koji se zalaže da se folklorni žanrovi definišu s obzirom na tri aspekta: tekst, teksturu i kontekst. Uz jednu »pritču/poslovicu« J. Muškatirović stavio je oznaku »dalmacijanska poslovica« — nju N. Grujičić odreduje kao »'mrsan', pravi bećarac«, ne obazirući se na geografsku odrednicu, a Muškatirović bi trebalo verovati bar to da zna odakle mu tekst, čak i ako ne zna šta je poslovica. Tako smo, dakle, dobili bećarac iz Dalmacije i doprineli »artikulisanju« mape.

U slučaju stihova koji su preuzeti iz *Erlangenskog rukopisa* postupljeno je nešto komplikovanije, i neprihvatljivije. Dva puta po dva stiha navedena su u »Predgovoru« kao dokazi za starinu bećarca, zatim su ista ta dva stiha i još dva puta po dva stiha preštampana u knjizi medu tekstovima ojkača (pod br. 22, 37, 354 i 415) uz obrazloženje (sad u »Napomeni«) da je *Erlangenski rukopis* »dobrim dijelom obuhvatao Bosnu«. Tako smo dovedeni u dilemu da li Nenad Grujičić smatra ove oblike ojkačama ili bećarcima ili i jednim i drugim istovremeno. Autorki ovog prikaza, koja je pročitala neki, ne baš mali broj rasprava o vremenu i mestu *Erlangenskog rukopisa*, od uvodne studije Gerharda Gezemana uz prvo diplomatsko izdanie, preko izvrsnih *Fragmenata* Hatidže Krnjević (delom utkanih u knjigu *Lirska istočnici*) do predgovora Radoslava Medenice drugom, popularnom izdanju, ostalo je nejasno kako ovaj naš najznačajniji rukopis narodnih pesama iz prvi dečenja XVIII veka »obuhvata« Bosnu, a ostaju još dva pitanja, ne manje važna: prvo, da li i četiri pesme iz kojih su uzeti stihovi (*Erlangenski rukopis*, br. 68, 84, 146, 202)

»pokrivaju« Bosnu ili, još bolje, Bosansku krajinu i, drugo, u koje je svrhe dozvoljeno »komadati« pesme.

Malo bliže ispitivanje daje sledeće odgovore.

— »Ojkača« (po N. Grujićiću) »Velim dragom ležati na ruku/neg' nedragom na kumaš—jastuku istrgnuti su završni stihovi pesme *Ljuto cveli za gradom jabuka, čvrsto tematski i strukturalno srasli sa celinom, a posebno sa četiri stiha koja im prethode (kontrasti tipa formule »volim s dragim... neg' s nedragim«). Jezik ove pesme i grafija zapisa ne daju osnova za tvrdnju da pesma potiče sa nekog određenog terena. Uz sve to stihovi su dotrani; u *Erlangenskom rukopisu* oni glase: »Velim dragomu leći na ruku/neg' nedragom na kumašli jastuku.«*

— »Ojkača« (po N. Grujićiću) »Rastu dojci, crven atlas puca/srce ište, ljubiti se 'oče' istrgnuta je iz pesme »Tambur bije čelebija Mujo«, a pesma je muslimanske provinijencije (ojkali su, dakle, i Muslimani?). U zapisu nepoznatog Nemca sastavljača zbornika ima još i *h* u reči *hoće*, ali sa *h* bi manje ličila na druge ojkače iz Grujićićeve zbirke. Doduše, ne liči ni ovako baš mnogo: ni *djocu* ni *atlas* ne pripadaju poetskoj leksici ojkače, kao ni onaj *kumašli jastuk* iz prethodnog primera, a nema ni obligatne rime.

— »ojkača/bećarac/dvostih koji strši u tkivu pjesme« (po N. Grujićiću) »Boje draganu ljubiti na kamenu/neg' nedragu na meku dušeku« u *Erlangenskom rukopisu* glasi (citrirano sa nešto malo konteksta):

Ah, djevojko (ili devojko — tu je jat), zelena jagodo,
volio bi te zelenu zobati

.....
ah, djevojko, moje pouzdanje,
volim tebe ljubit na kamenu,
neg' nedragu na meku dušeku.

Kao što se vidi: ovde su bili potrebni obimniji redaktorski zahvati — u leksiku (u prethodnim primerima imali smo posla sa slovima i oblicima reči).

— »Ojkača/bećarac/dvostih koji strši u tkivu pjesme« (po N. Grujićiću) »Ogledalo, da ne bi gledalo/ti si mene majci opadalo« ima u *Erlangenskom rukopisu* vrlo logičan nastavak: »da ja ljubim pod kradom junaka.«

C) Redakcija stihova, onako kako je N. Grujićić izvodi, objašnjena je u okviru prethodnog stava, a sa

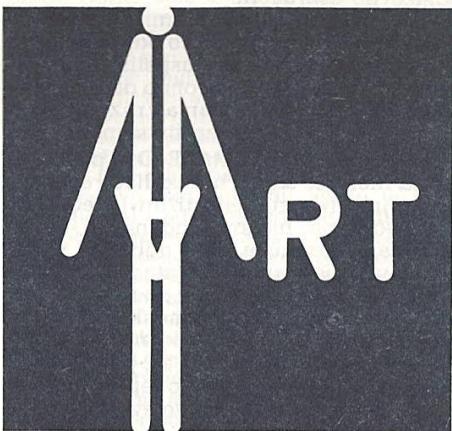
D) zaključivanjem o starini vrste konstrukcija se zatvara.

Do svojih zaključaka o starim bećarcima i ojkačama (valjda isto tako starim) N. Grujićić došao je, dakle, istražanjem stihova iz njihovog verbalnog konteksta, proizvoljnom tvrdnjom da oni strše, samovoljnom redakcijom zapisa, prenebregavanjem provinijencije pesama i zapisa — postupcima koji se u nauci ne priznaju. Vredelo bi, dakako, pogledati da li je i u ostalim slučajevima uvršćavanja »primjeri iz starih, gotovo zaboravljenih zbirki u kojima se nalaze pesme iz Bosne« medu ojkače postupljeno na isti način, ali bi to bio danguban posao.

Što se sakupljanja pesama za ovu zbirku tiče, moglo bi se, na osnovu rečenog u »Napomeni« na kraju knjige, reći da nije zasnovano na jedinstvenim kriterijumima. Znatan deo zbirke potiče od Draška Grujićića, pevača koji je sam zapisao svoj repertoar, za sve druge pesme navode se — bez ikakvih bližih saopštenja neophodnih za atribuciju tekstova — ili imena lica

koja su N. Grujićiću saopštila tekstove ili nazivi knjiga iz kojih su oni preštampani.

U delu predgovora »O ojkači« reč je o etnomuzikološkom aspektu, načinima pevanja i prilikama u kojima se ojkača peva. Pažljivom čitaocu ovih redova, ako fenomen ojkanja ne poznaje iz drugih izvora, mnogo će šta ostatiti nejasno. Etnomuzikološki N. Grujićić ojkaču karakteriše istrgnutim citatima iz radova onih koji su se ovim pitanjem bavili i sopstvenim zapožanjima, uverenju da se muzika sasvim lepo može predstaviti jezikom literature: »Kao što je klavirom nemoguće doslovno predočiti grmljavinu ili pak, žubor potoka, tako, dakle, i ojkača, sa svim komponentama što ih posjeduje, prevaziči i preljeva muzičke ljestvice. . . Ojkača je svojevrsni 'molitveni' jezik kojim se priziva iskonsko stanje, uspostavlja kontakt sa elementima prirode i njenim moćima. . . Moguće ga je, možda, porediti jedino sa štajerskim i tirolskim jodlovanjem koje je, istina, muzički daleko raskošnije« itd. itsl. Iznose se konstatacije da ojkača ima dugih i kratkih,

boris bučan

da se kratke pevaju u kolu, a duge, valjda, u svim drugim prilikama; govori se o ojkačama koje se pevaju ili kazuju prilikom pokrivanja kuće. Za sve to nema podloge u zbirici: muzički zapis preuzet iz tude knjige može se odnositi na tekstove iz ove, a ne mora; od objavljenih ojkača za poneku bi se prema tekstu moglo reći kojom se prilikom pevala, ali se ni za jednu obaveštenje ne daje. Knjizi nedostaje preciznost, dokumentovanje rečenog.

U trećem poglavju knjige, naslovljeno »Neke stilsko-jezičke i tematsko-motivske karakteristike ojkače« u punoj je meri došla do izražaja autorova ponesnost ovim pesmicama: »Teme i motivi ojkače su beskrajni, neuhvatljivo složeni kao i sam život. . . Nijedna naša narodna lirska pjesma nije tako ontološki nezavisna, tako 'tvrdoglavá', samostalna i neuhvatljiva. . . Naročito je originalna rima *natra-satra*, koju je teško pronaći i kod ponajboljih naših pjesnika. . . Ovi su stihovi homerovske dubine.« Toj se ponesnosti nema šta zameriti, izuzev što hoće da bude nauka.

Konstatacijom da procenu vrednosti i lepotе ojkače, kako se očituju u Grujićićevom izboru, treba prepustiti čitaocu prikaz bi se mogao i završiti. Medutim, onome ko ga potpisuje neobično je stalno da toga da objasni kako se desilo da se njegovo ime nade na stranicama knjige *Ojkača* Nenada Grujićića, medu imenima drugih recenzentata, da se ne bi desilo da neko pomisli da su postojala dva mišlje-

nja o knjizi: jedno tajno, pozitivno recenzentsko i ovo koje se sada iznosi.

Objašnjenje koje sledi nema veze sa vrednošću knjige (potpuno sam svesna da se ona može procenjivati na različite načine) no sa moralom, običajima i zakonom, a ispisujem ga u uverenju da su se mojim imenom poigrali (u modi je za učinjeno i termin manipulisati), u želji da odbranim sebe i u nadi da će biti od pomoći onima koji se upuste u pisanje recenzija bezazleno, ne raspitujući se za koga to čine.

Dakle, rukopis knjige *Ojkača* poslao mi je glavni i odgovorni urednik Književne zajednice Novog Sada *Milorad Grujić* i u pismu (datiranom 24. februara 1988) koje je pošiljkou pratio zatražio recenziju. Napisala sam svoje mišljenje i zajedno sa rukopisom poslala. Usledilo je zatim pismo Nenada Grujićića (datirano 9. marta 1988), autora knjige *Ojkača*, u kome između ostalog piše da u Književnoj zajednici »paceri svakojakih fela nemaju šta tražiti« i još: »Dakle, oprostite što sam uopšte došao na posmisao da vi budete jedan od recenzentata. . . i ne ljudite se što Vas ne smatram, uz sva iskrena uvažavanja Vašeg rada, kompetentnom osobom povodom ojkače. Izvinite, ali to je očigledno.« Ovo sam shvatila kao oslobođanje od recenzentskih dužnosti i skoro da sam se saglasila sa porukom: u Književnoj zajednici nisam ništa izgubila da bih imala šta tražiti (ni košobran ni rukopis), a do toga da budem »kompetentna osoba povodom ojkače« nije mi bilo stalo. Uostalom, ne smatram da ima bogomdanih kompetentnih osoba za bilo šta, pa ni za ojkaču, nego da se kompetencija dokazuje i osporava tekstovima i argumentima. Zanimalo me je samo jedno: ko u Književnoj zajednici postavlja recenzente, a ko im otkazuje. Interesujući se time, saznala sam da u Zakonu o izdavačkoj i novinsko-izdavačkoj delatnosti piše da se prvo izdanie jedne publikacije ne može izdati bez recenzije, a da sve ostalo ureduje svojim opštim aktom izdavačka radna organizacija. Polažeći od toga i sopstvenog iskustva, shvatila sam da u Književnoj zajednici recenzenta postavlja glavni i odgovorni urednik, kad autor rukopisa »dode na posmisao«, a smenjuje ga opet autor rukopisa, nakon što se uvidom u pisani tekst recenzije uveri »koje je fele« njen potpisnik i da li je kompetentna osoba. Prispitala sam odgovorne ljudi u Književnoj zajednici da li je tako, dobila sam izvinjenje, bez odgovora na pitanje i zaključila da je sad što se moga recenziranja tiče sve okončano. Pravo iznenadenje doživelu sam kada sam otkrila svoje ime medu recenzentima i status koje je ono dobilo u štampanoj knjizi *Ojkača*. Recenzentata je bilo četvoru, tri recenzije su u odlomcima publikovane na koricama knjige, a moje ime samo u spisku. Zato pitam: ko me je sad opet postavio za recenzenta; odakle mu pravo da to učini bez moje saglasnosti; zašto mi je uskraćeno pravo na štampanje odlomka iz recenzije? Na unutrašnjoj strani korica, na jarkocrvenoj hartiji, ispod »Podataka o autoru« ostalo je tamn mesta makar samo za poslednju recenicu moje recenzije, koja je glasila: »U obliku u kome jeste *Ojkača* se ne može preporučiti za štampanje, ali se može reći da bi od nje mogla nastati knjiga, ako bi se brižljivije i strpljivije oko nje radilo.« Sve mi se sada čini da se, dok sam ispisivala ove redove, oko *Ojkača* radilo — u štampariji.